

Σχέση μεταξύ Συντάγματος, ενωσιακού δικαίου και ΕΣΔΑ κατά το δικαστικό έλεγχο των νόμων

Ιωάννης Δημητρακόπουλος
Δικαστής στο Γενικό Δικαστήριο ΕΕ,
Σύμβουλος Επικρατείας

Δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας των εθνικών κανόνων δικαίου

- ▶ Από τον εθνικό δικαστή :
  - ▶ με βάση το Σύνταγμα (αποκλειστικό έργο του εθνικού δικαστή - όσον αφορά το Σύνταγμα, συγκεντρωτικός ή διάχυτος / παρεμπίπτων έλεγχος)
  - ▶ με βάση την ΕΣΔΑ
  - ▶ με βάση το ενωσιακό δίκαιο : δικαιοδοσία του εθνικού δικαστή ως του "κοινού" δικαστή του δικαίου της Ένωσης
- ▶ Από το ΔΕΕ :
  - ▶ Αποκλειστικά με βάση το ενωσιακό δίκαιο - είτε έμμεσος (στο πλαίσιο προδικαστικών ερωτημάτων για την ερμηνεία κανόνων ενωσιακού δικαίου) είτε άμεσος (διαδικασία διαπίστωσης παράβασης κράτους μέλους)
- ▶ Από το ΕΔΔΑ : μέσω ατομικών προσφυγών κατά κράτους μέλους

Επίπεδα / Βασικά στοιχεία της σχέσης Συντάγματος, ενωσιακού και ΕΣΔΑ

- ▶ Διαδικαστικό / Δικονομικό : τι θα εξετάσει πρώτα ο εθνικός δικαστής
- ▶ Ουσιαστικό / Κανονιστικό περιεχόμενο : αλληλεπίδραση εθνικών Συνταγμάτων, ενωσιακού και ΕΣΔΑ
- ▶ Περίπλοκη σχέση μεταξύ ενωσιακού και ΕΣΔΑ ("ευρωπαϊκό δίκαιο", αλλά αυτονομία του ενωσιακού: για ερμηνεία του, ΔΕΕ λαμβάνει υπόψη ΕΣΔΑ/ΕΔΔΑ)
  - ▶ άρθρο 52 παρ. 3 Χάρτη ΘΔΕΕ (*Menci*, C-524/15: "συμβατό επίπεδο προστασίας")
  - ▶ εθνικό standard προστασίας βάσει ΕΣΔΑ δεν μπορεί να θίγει την υπεροχή, ενότητα και αποτελεσματικότητα ενωσιακού δικαίου (*Åkerberg Fransson*, C-617/10)
  - ▶ (εξελικτική) ερμηνεία ΕΣΔΑ : ευρωπαϊκό "consensus" (ενόψει δικαίου ΚΜ και ενωσιακού)
- ▶ Αμφίδρομη σχέση μεταξύ ενωσιακού δικαίου και Συνταγμάτων κρατών μελών
  - ▶ Αρχή της υπεροχής του ενωσιακού (αλλά με σεβασμό εθνικής ταυτότητας: άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ)
  - ▶ Γενικές αρχές ενωσιακού δικαίου που απορρέουν από κοινές συνταγματικές παραδόσεις κρατών μελών (άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ)

ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Διαφορετικές βάσεις ελέγχου από τον εθνικό δικαστή - Σειρά εξέτασης

- Σύνθετος ρόλος εθνικού δικαστή [«τριπλό καπέλο»]
  - Προϋποθέσεις γένεσης του ζητήματος σειράς εξέτασης
    - Επαρκής σύνδεσμος με ενωσιακό δίκαιο ή/και πεδίο εφαρμογής διατάξεως ΕΣΔΑ
    - Κανόνες αμέσου εφαρμογής - αμέσου αποτελέσματος
    - Αυτεπάγγελτη εξέταση ενωσιακού ? καταρχήν ζήτημα εθνικού δικονομικού δικαίου
- ... όμως, υπό την επιφύλαξη των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας [πάντως, η αρχή της αποτελεσματικότητας δεν επιβάλλει την αυτεπάγγελτη εξέταση ζητημάτων παράβασης ενωσιακών κανόνων (ΔΕΚ *Van Schijndel*, C-430/93 και *van der Weerd*, C-222/05), καθώς και της προστασίας των δικαιωμάτων άμυνας / ακρόασης
- Ζήτημα ανακύπτει συνήθως σε σχέση με τυχόν παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων ή αρχών

ΣτΕ 161/2010 Ολομ.

(άρ. 28 ν. 2685/1999 - αύξηση μετοχικού κεφαλαίου
προβληματικών επιχειρήσεων)

- ▶ Πλειοψηφία: εξετάζεται πρώτα η συνταγματικότητα της νομοθετικής ρύθμισης
  - ▶ εάν κριθεί αντισυνταγματική, αλυσιτελής η εξέταση ενωσιακού
  - ▶ εάν κριθεί συμβατή με Σύνταγμα, ενδεχόμενη ανάγκη ελέγχου συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο
- ▶ Μειοψηφία: προτάσσεται η εξέταση της συμφωνίας με ενωσιακό, ιδίως διότι
  - ▶ νομοθετική ρύθμιση, κατόπιν απόφασης *Καρέλλα* του ΔΕΚ (C-19/90), περί καθορισμού συνεπειών παράβασης κανόνων Οδηγίας 77/91
  - ▶ ενωσιακές αρχές περί ένδικης προστασίας, ασφάλειας δικαίου κλπ.
  - ▶ ενόψει αρχής υπεροχής, επιβάλλεται ερμηνεία Συντάγματος υπό το φως ενωσιακού, ώστε να αποκλεισθεί, κατά το δυνατόν, ενδεχόμενη σύγκρουση

ΣτΕ 3031/2008 Ολομ. - ΔΕΕ C-81/09

Ίδρυμα Τύπου - ΣτΕ Ολομ. 1617/2012

- ▶ Άρ. 4 ν. 2328/1995 περί ευθύνης μετόχων Α.Ε. [με ποσοστό τουλάχιστον 2,5%] κατόχου άδειας τηλεοπτικού σταθμού για διοικητικά πρόστιμα σε βάρος της Α.Ε. για παραβιάσεις ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας
- ▶ ΣτΕ 3031/2008 Ολομ.: ρύθμιση (περιοριστική της οικονομικής ελευθερίας) συμβατή προς το Σύνταγμα και την αρχή της αναλογικότητας - προδικαστικό στο ΔΕΕ για ερμηνεία Οδηγίας 68/151
- ▶ ΔΕΕ C-81/09 [επί προδικαστικού]: δεν παραβιάζεται η Οδηγία αλλά τα άρθρα 49 ΣΛΕΕ και 63 ΣΛΕΕ (ελευθερίες εγκατάστασης και κίνησης κεφαλαίων) έχουν την έννοια ότι αντίκεινται στη θέσπιση τέτοιας εθνικής ρύθμισης
- ▶ ΣτΕ 1617/2012 [κατόπιν απόφασης ΔΕΕ]: δεν υπάρχει σύνδεσμος με πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο
- ▶ Προβλήματα, στο μέτρο που η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας θεωρηθεί ότι έχει την ίδια έννοια με την αντίστοιχη ενωσιακή αρχή (ΣτΕ 2568/2018 επταμ.)

Προτεραιοποίηση ελέγχου - Ανώτατο Δικαστήριο Εσθονίας 15.3.2022

- ▶ Κατόπιν ΔΕΕ *Tartu Vangla*, C-795/19 (ερμηνεία Οδηγίας 2000/78 - αναπηρία)
- ▶ Σύνδεσμος νομοθετικής ρύθμισης με το ενωσιακό δίκαιο δεν εμποδίζει έλεγχο αντισυνταγματικότητάς της, εφόσον, συνεπεία της διαδικασίας του ελέγχου αυτού ή του αποτελέσματός του, δεν διακυβεύεται η υπεροχή, η ενότητα ή η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου
- ▶ Η δυνατότητα ελέγχου αντισυνταγματικότητας δεν εμποδίζει τον έλεγχο συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο και την υποβολή προδικαστικού στο ΔΕΕ [διευκόλυνση ελέγχου συνταγματικότητας, ιδίως για αρχή αναλογικότητας]
- ▶ Προδικαστικό στο ΔΕΕ αναγκαίο εάν υπάρχουν αμφιβολίες περί συμβατότητας του ενωσιακού προς θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος, λαμβανομένου υπόψη ότι η υπεροχή του ενωσιακού σε σχέση με το εθνικό δίκαιο, συμπεριλαμβανομένου του συνταγματικού, βρίσκει όριο στις αρχές αυτές
- ▶ Συμβατότητα νόμου με το Σύνταγμα ή το ενωσιακό ενδέχεται να είναι λιγότερο ή περισσότερο καθαρή, ανάλογα με την περίπτωση - το Δικαστήριο θα κρίνει ποιο τεστ θα εφαρμόσει πρώτα, ανάλογα με τις συνθήκες, προς διασφάλιση της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και εξυπηρέτησης της οικονομίας της διαδικασίας (εν προκειμένω, κήρυξη της ρύθμισης ως αντισυνταγματικής)

ΔΕΕ *Cilevičs*, C-391/20: δυνατότητα προδικαστικού εάν εθνικός κανόνας έχει ήδη κριθεί αντισυνταγματικός

- ▶ Όταν το ασύμβατο των κρίσιμων διατάξεων του εθνικού δικαίου προς το εθνικό Σύνταγμα, το οποίο κηρύσσεται από το Συνταγματικό Δικαστήριο του οικείου κράτους μέλους, έχει ως αποτέλεσμα την απάλειψή τους από την εθνική έννομη τάξη, το ΔΕΕ καταρχήν δεν είναι πλέον σε θέση να αποφανθεί επί των ερωτημάτων που του υποβάλλονται [καταρχήν, υποθετικά]
- ▶ Ωστόσο, τεκμήριο παραδεκτού του προδικαστικού
- ▶ Δυνατότητα προδικαστικού αν το εθνικό δικαστήριο :
  - ▶ έχει εξουσία ελέγχου της συμβατότητας και προς άλλες διατάξεις του Συντάγματος, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου [επιπλέον ζητήματα με ενδεχόμενη σημασία για διορθωτική επέμβαση του νομοθέτη] ή
  - ▶ έχει προβεί σε χρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων του ανίσχυρου [ζήτημα απάλειψης ή μη εφαρμογής και για τον προγενέστερο χρόνο]

ΔΕΕ RS, C-430/21: δεδικασμένο από απόφαση ανώτερου εθνικού δικαστηρίου

- ▶ Εθνικός κανόνας που υποχρεώνει εθνικό δικαστήριο να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις του εθνικού ανώτερου ή συνταγματικού δικαστηρίου
- ▶ Αρχή της υπεροχής ενωσιακού και άρθρα 19 ΣΕΕ και 267 ΣΛΕΕ έχουν την έννοια ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει να μην συμμορφώνεται προς τέτοιο εθνικό δικονομικό κανόνα, εάν κρίνει ότι οι εκτιμήσεις του ανώτερου δικαστηρίου δεν είναι σύμφωνες με το δίκαιο της Ένωσης, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το ΔΕΕ
- ▶ Τούτο ισχύει ακόμα κι αν το εθνικό συνταγματικό δικαστήριο έχει επικαλεσθεί την ανάγκη σεβασμού της εθνικής/συνταγματικής ταυτότητας (άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ), χωρίς όμως να υποβάλει σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Ενδεχόμενο σύγκρουσης μεταξύ Συντάγματος και δικαίου ΕΕ (ή ΕΣΔΑ)

- ▶ Εθνική έννομη τάξη, βάσει Συντάγματος, και έννομη τάξη Ένωσης (ή Συμβουλίου Ευρώπης) συνιστούν διακριτές έννομες τάξεις, που ενδέχεται να παρέχουν διαφορετικό είδος ή επίπεδο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων
  - ▶ πρωτογενές ή παράγωγο ενωσιακό (ή ΕΣΔΑ) παρέχει μείζονα προστασία, η οποία, όμως, αποκλείεται από εθνικό Σύνταγμα (λ.χ. ΣτΕ 2067/2011 για *ne bis in idem*)
  - ▶ εθνικό συνταγματικό δίκαιο παρέχει μείζονα προστασία, η οποία δεν είναι συμβατή με το ενωσιακό, είτε λόγω εναρμόνισης είτε διότι η αποτελεσματικότητά του θα υπονομευόταν για κάποιο άλλο λόγο (λ.χ. ΔΕΕ *Melloni*, C-399/11 - *Lin*, C-107/23)
- ▶ Ενώ έννομη τάξη Ένωσης ερείδεται στις αρχές υπεροχής, αποτελεσματικότητας και ομοιόμορφης εφαρμογής, τα ΚΜ αποφασίζουν βάσει εθνικών κανόνων υπό ποιές προϋποθέσεις ενωσιακό δίκαιο εφαρμόζεται και υπερέχει στην εθνική έννομη τάξη [εθνικοί συνταγματικοί κανόνες, όπως ερμηνεύονται από τα ανώτατα δικαστήρια, ενδέχεται να θέτουν όρια στην εφαρμογή ενωσιακού δικαίου, όπως ερμηνεύεται από το ΔΕΕ]

Διατάξεις πρωτογενούς ενωσιακού για σχέση του με εθνικά Συντάγματα ΚΜ

- ▶ Άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ: γενικές αρχές τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις ΚΜ (λ.χ. ΔΕΚ *Berlusconi*, C-387/02, *Mangold*, C-144/04)
  - ▶ Ζήτημα: άγραφες / μη σαφώς συναγόμενες αρχές, η εφαρμογή των οποίων σε προϋφιστάμενες έννομες σχέσεις μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα ασφάλειας δικαίου (λ.χ. ΔΕΕ *Dansk Industri*, C-441/14 και Ανώτατο Δικαστήριο Δανίας, *Ajos*)
- ▶ Άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ: σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ΚΜ, που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική & συνταγματική τους δομή: περιλαμβάνει συνταγματική ταυτότητα [θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές / αξίες]
- ▶ Άρθρο 53 Χάρτη ΘΔΕΕ: δεν περιορίζει ή θίγει δικαιώματα από Συντάγματα ΚΜ
  - ▶ ΔΕΕ *Lin*, C-107/23 - *Melloni*, C-399/11: δεν επιτρέπει στα ΚΜ να εφαρμόζουν συνταγματικά standards που παρέχουν υψηλότερη προστασία, σε σχέση με Χάρτη, εάν αντίθετα προς το πρωτογενές ή/και το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο [αρχές υπεροχής και αποτελεσματικότητας]
  - ▶ ΔΕΕ *Akerberg Fransson*, C-617/10: εθνικά πρότυπα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων (εν προκειμένω, *ne bis in idem* από ΕΣΔΑ) δεν μπορούν να θέτουν υπό αμφισβήτηση την υπεροχή, ενότητα και αποτελεσματικότητα ενωσιακού δικαίου

Σεβασμός εθνικής ταυτότητας ΚΜ

- ▶ Για ορισμένα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια: όριο στην αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου (επιτρέπει τη μη εφαρμογή του)
- ▶ Για τον ενωσιακό δικαστή [άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ - λ.χ. C-391/20] :
  - ▶ στο μέτρο που γίνεται επίκλησή της, λαμβάνεται υπόψη στο πλαίσιο της ερμηνείας και εφαρμογής ενωσιακού δικαίου
  - ▶ ελέγχεται εάν αρχή ή συμφέρον που επικαλείται το εθνικό δικαστήριο μπορεί να θεωρηθεί ως τμήμα εθνικής ταυτότητας κατά την έννοια ΣΕΕ [βασικές αρχές και αξίες Συντάγματος - λ.χ. προστασία επίσημης γλώσσας ΚΜ]
  - ▶ αν ναι, εξετάζεται εάν συνιστά θεμιτό σκοπό που μπορεί να δικαιολογεί περιορισμό εφαρμογής επιταγής του ενωσιακού δικαίου [με τήρηση της αρχής της αναλογικότητας: λ.χ. ΔΕΕ *Cilevičs*, C-391/20]
  - ▶ απαιτείται σεβασμός των αξιών στις οποίες ερείδεται η Ένωση [άρθρο 2 ΣΕΕ]
  - ▶ απαιτείται να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ (RS, C-430/21)

Αποφυγή, ελαχιστοποίηση ή επίλυση [πιθανών] συγκρούσεων (I)

- ▶ Αποφυγή [λ.χ. παραδεκτό λόγου, μη αυτεπάγγελτη έρευνα, ζήτημα τεκμηρίωσης συνδέσμου με ενωσιακό]
- ▶ Εναρμονισμένη προς ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος (ΣτΕ 3470/2011 Ολομ., κατόπιν ΔΕΚ *Μηχανική Α.Ε.*, C-213/07)
  - ▶ προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ ή νομολογία του που επιλύει το ζήτημα
  - ▶ ερμηνεία τόσο εμφανής ώστε να μην καταλείπεται εύλογη αμφιβολία [κίνδυνοι]
- ▶ «Φιλική» προς την ΕΣΔΑ (όπως ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ) ερμηνεία του Συντάγματος (ΣτΕ 2208/2020 Ολομ.) - δυνατότητα «προδικαστικού» στο ΕΔΔΑ για γνωμοδότησή του (ν. 4516/19), μόνον εάν δεν υπάρχει σύνδεσμος με το ενωσιακό
- ▶ Προδικαστικό στο ΔΕΕ για να αμβλύνει ή να “διευκρινίσει” τη νομολογία του (βλ. ιδίως ΔΕΕ *Μ.Α.Σ.*, C-42/17, κατόπιν της *Taricco*, C-105/14)
  - ▶ προσεκτική ανάλυση νομολογίας ΔΕΕ και ΕΔΔΑ, ενόψει και άρ. 52 παρ. 3 Χάρτη
  - ▶ ...ενδεχομένως με συνδυαστική επίκληση εθνικής (συνταγματικής) ταυτότητας

Αποφυγή, ελαχιστοποίηση ή επίλυση [πιθανών] συγκρούσεων (II)

- ▶ Ερμηνεία ενωσιακού δικαίου σύμφωνα με το εθνικό Σύνταγμα (ιδίως, εθνική συνταγματική ταυτότητα / θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές)
  - ▶ προφανείς κίνδυνοι για υπεροχή, ενότητα και αποτελεσματικότητα ενωσιακού δικαίου
- ▶ “Ανυπακοή” / Απόκλιση από νομολογία ΔΕΕ (ή ΕΔΔΑ)
  - ▶ όριο στην αρχή της υπεροχής, ο σεβασμός της συνταγματικής ταυτότητας / θεμελιωδών συνταγματικών αρχών (Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Εσθονία)
  - ▶ επίκληση αρχής ασφάλειας δικαίου - ζήτημα χρονικού περιορισμού αποτελεσμάτων απόφασης ΔΕΕ για ερμηνεία ενωσιακού κανόνα (λ.χ. *Inter-Environnement Wallonie*, C-411/17)
  - ▶ έλεγχος *ultra vires* / σεβασμού εθνικής κυριαρχίας
  - ▶ απόφαση ΔΕΕ δεν είναι κατανοητή /παρίσταται « αντικειμενικά αυθαίρετη » (Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο 5.5.2020, κατόπιν *Weiss*, C-493/17)
  - ▶ απόφαση ΕΔΔΑ είναι « εμφανώς ελλιπής, ασαφής ή αυθαίρετη ως προς τη νόμιμη ή την πραγματική βάση της », ενόψει και νομολογίας ΕΔΔΑ και ΔΕΕ (ΣτΕ 2208/2020 Ολομ., 1993/2016 επταμ.)

Το παράδειγμα της νομολογίας *Taricco*, *M.A.S.* και *Lin* (C-105/14, C-42/17, C-107/23)

- ▶ Σειρά αποφάσεων σε υποθέσεις ΦΠΑ σχετικά με ευνοϊκές για τους κατηγορούμενους εθνικές ρυθμίσεις περί παραγραφής ποινικών αδικημάτων (καθώς και για την αρχή *lex mitior* στην *Lin*), που θεωρούνται ικανές να οδηγήσουν σε συστηματική ατιμωρησία για σοβαρά αδικήματα περί τον ΦΠΑ : ανάγκη στάθμισης μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχών και της διασφάλισης των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης
- ▶ *Taricco*
  - ▶ ρυθμίσεις αντίθετες στην υποχρέωση καταπολέμησης παραβάσεων περί ΦΠΑ
  - ▶ αποκλεισμός εφαρμογής των επίμαχων εθνικών ρυθμίσεων δεν αντίκειται στο άρθρο 49 Χάρτη (αρχή νομιμότητας αδικημάτων και ποινών)
  - ▶ επίκληση απόφασης του ΕΔΔΑ, που είχε απορρίψει λόγο περί παραβίασης του άρθρου 7 ΕΣΔΑ σε υπόθεση αναδρομικής εφαρμογής νέων ποινικών διατάξεων περί παραγραφής στο Βέλγιο, σημειώνοντας ότι στο κράτος αυτό οι ρυθμίσεις περί παραγραφής θεωρούνται διαδικαστικές

Το παράδειγμα της νομολογίας *Taricco*, *M.A.S.* και *Lin* (C-105/14, C-42/17, C-107/23)

- ▶ *M.A.S.* (μεταστροφή ΔΕΕ, κατόπιν προδικαστικού του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, όπου έγινε επίκληση και της εθνικής/συνταγματικής ταυτότητας)
  - ▶ ενόψει αρχών προβλεψιμότητας, σαφήνειας και μη αναδρομικότητας των εφαρμοστέων ποινικών κανόνων, οι οποίες συνιστούν έκφραση της αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και ποινών, και ενόψει του ότι οι εν λόγω αρχές διέπουν στην ιταλική έννομη τάξη και τους κανόνες παραγραφής, που θεωρούνται ουσιαστικού δικαίου, ο ιταλός δικαστής δεν υποχρεούται να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες εθνικές ρυθμίσεις περί περιορισμού του χρόνου παραγραφής
- ▶ *Lin* (ρουμανική υπόθεση)
  - ▶ επιβεβαίωση *M.A.S.*, αλλά με κάπως διαφορετικό σκεπτικό (σύνδεση με αρχή ασφάλειας δικαίου, ρητός αποκλεισμός των κανόνων παραγραφής από το πεδίο του άρθρου 49 Χάρτη, χαρακτηρισμός τους ως διαδικαστικών κανόνων)
  - ▶ αντίθετο συμπέρασμα, κατόπιν στάθμισης, ως προς την εθνική συνταγματική αρχή *lex mitior*, εάν μεταβολή εθνικών κανόνων παραγραφής

Συμπέρασμα (I)

Κριτήρια σειράς εξέτασης των βάσεων

- ▶ Ζήτημα διαδικασίας ελέγχου συμβατότητας, που συνδέεται όμως με την ουσία της υπόθεσης
- ▶ Επομένως, κριτήρια αναγόμενα καταρχήν στα τιθέμενα νομικά ζητήματα, ανάλογα με την υπόθεση και τις συνθήκες της [μεταξύ άλλων, συνειδητοποίηση του τυχόν συνδετικού στοιχείου με ενωσιακό και αντίληψη, σε εύλογο βαθμό, των ιδιαιτεροτήτων και της αυτονομίας ενωσιακού δικαίου, καθώς και της ανάγκης αποφυγής συγκρούσεων και εθνοκεντρικών προσεγγίσεων]
- ▶ Ενδεχόμενη συνεκτίμηση και της ανάγκης οικονομίας της διαδικασίας ή αποφυγής (περαιτέρω) καθυστερήσεων, συμφυών με την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος - ωστόσο, μια “καθαρή” λύση από το ΔΕΕ (που δεν είναι δεδομένη...) συμβάλλει στην ασφάλεια δικαίου και στην αποτροπή παλινδρομήσεων στη νομολογία

Συμπέρασμα (II)

Αρχές της κανονιστικής προτεραιοποίησης και συνεργασίας μεταξύ των δικαστών

- ▶ Διασύνδεση, αλληλεπίδραση και συμπληρωματικότητα μεταξύ εθνικού συνταγματικού και ευρωπαϊκού δικαίου
- ▶ Βασική αρχή: διαφορετικός θεσμικός ρόλος του ΔΕΕ και των εθνικών δικαστηρίων στο πλαίσιο του Ένωσης: εποικοδομητική συνεργασία μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων, τα οποία οφείλουν να σέβονται την υπεροχή και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου, ενώ από την πλευρά του και το ΔΕΕ πρέπει να συνεκτιμά σοβαρά τις αντιρρήσεις ή ανησυχίες που εκφράζουν τα συνταγματικά και ανώτατα εθνικά δικαστήρια και τα δεδομένα των εθνικών εννόμων τάξεων
- ▶ Συγκρούσεις μεταξύ ενωσιακού δικαίου και εθνικού συνταγματικού δικαίου είναι μεν σπάνιες, αλλά ικανές να δοκιμάσουν την ανθεκτικότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και τα όρια της Ένωσης
- ▶ Οι συγκρούσεις και εντάσεις πρέπει να αποφεύγονται κατά το δυνατόν ή να ελαχιστοποιούνται, μέσω του διαλόγου των δικαστών και συγκλινουσών ερμηνειών

Ευχαριστώ για την προσοχή σας